

62. Poszler György: *Életmű és emlékkönyv*. Korunk 2006. 3. 94.
63. Aradi József: *Kérdések a változó szociográfiáról*. Korunk 1979. 6. 441.
64. Fábrián Ernő: *Eszmetörténet, irodalomtörténet*. Uo. 1982. 3. 190.
65. Gáll Ernő: *Előzmények, rajtolás...* 350.
66. Uő: *Számvetés*. 72–73.
67. Uo. 177–179.
68. Venczel írásai a Korunkban: *A statisztika és a társadalomkutatás határán*. 1969. 6. 834–838; *Dimitrie Gusti és az erdélyi falukutatók*. 1970. 6. 821–825. és *Demográfiai gondok a társadalomkutatásban*. 1971. 9. 1281–1287.
69. *Gáll Ernő levele Ódor Lászlóhoz*. Kolozsvár, 1981. november 6. *Levelek 1949–2000*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Vál. Horváth Andor. A bevezető tanulmányt írta Salat Levente. Korunk–Komp-Press Kiadó–Napvilág Kiadó, Kolozsvár–Bp., 2009. (a CD-mellékleten)
70. *Gáll Ernő levele Tudor Bugnariuhoz*. Kolozsvár, 1983. február 28. *Napló I. 1977–1990*. S. a. r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 419.
71. *Gáll Ernő levele Francisc Păcurariuhoz*. Kolozsvár, 1984. január 16. *Levelek...* 446–447.

EGY 1957-ES IRODALMI VITA és a dogmatikus irodalomszemlélet erdélyi színeváltozása

Az írói szabadság:

„gyom, amit irtani kell”?!

■ Az SzKP 20. kongresszusán elhangzott hruscsovi „titkos beszéd” Romániában nem vált ismertté. A pártalapszervezetekben a moszkvai küldöttség – későre közreadott és manipulált – jelentését dolgozták fel. Ez szolgált alapul a tartományi pártbizottságok kulturális osztályain lezajlott kiértékeléseknek, az 1956. június 18. és 24. között megtartott romániai írókongresszus előkészítésének. Ennek során az Írószövetség lapja, a *Gazeta literară* Szabédi Lászlót és Nagy Istvánt is megszólaltatta, az *Utunk* pedig Székely János, Sütő András, Földes László gondolatait adta közre *Az írókongresszus előtt* címen.

„A kongresszusnak egyértelműen ki kell mondania – fejtette ki Szabédi –, hogy az irodalom főszereplője az író, és nem a szerkesztő, a propagandafelelős vagy bármilyen más irányító. [...] Az irodalmi élet főszereplője az író, mivel ő az irodalmi alkotás szerzője, ami természetesen nem jelenti azt, hogy az irodalmi kérdésekbe az írón kívül senki más nem avatkozhat bele. Hozzászólhatnak, illetve hozzá is kell szólítani az olvasóknak, a kritikusoknak, a szerkesztőknek és bárki másnak. Az irodalomnak azonban vannak olyan vetületei, amelyek csakis az írókra tartoznak. Ilyen mindenekelőtt a művészeti alkotás, az ötlettől annak kivitelezéséig. Ez márpedig az író dolga, senki másé.”¹

Székely János, miután jelezte a hivatalostól eltérő véleményét, a kongresszustól annak a leszögezését várta, hogy „az írásért az író felelős, nem pedig [...] a szerkesztő”. Várta a „minden valóságtól elrugaszkodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából”.²

Az Írószövetség kolozsvári fiókjának vezetője, Nagy István az „előítéletek”, a „tartózkodás”, a „megfélemlítettség” alóli felszabadulás légkörében nézett a kongresszus elé. Csakhogy a kolozsvári és marosvásárhelyi írók őszi tanácskozásán – 1956. szeptember 29–30-án – egyértelműen kiderült, hogy az „előítéletek” nem voltak alaptalanok, a „megfélemlítettség” országos méreteket öltött, a sztálini típusú diktatúrának pedig leginkább a magyarok voltak kitéve.³

Kovács György hírhedtté vált írása – *Gyom, amit irtani kell* – június 14-én jelent meg az *Előrében*, június 15-én a *Gazeta literară*-ban. A párt magyar nyelvű szöcsöve ezzel a „diabolikus” felcímmel vezeti be a fiatal íróársak elleni támadást: K. Gy. „hűséget tesz az irodalom pártideológiai tisztasága mellett és az osztályharc megszüntetése, valamint a liberalizációs kísérletek ellen”. Írásának lényege: le kell számolni azokkal, akik „a dogmatizmus elleni harc ürügyével a polgári ideológia tételeit” szeretnék „belopni az ideológiai arcvonalba”.

A címben szereplő metafora „az irodalmat megmérgező liberalizmus”-ra, a fiatalok

szemléletét „károsan befolyásoló” negativizmusra utal. És olyan alkotókkal szemben használta „az erkölcsi megsemmisítés fegyverét”, mint Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Székely János. Mindenikük megszenvedte a kor „irodalmi vesszőfuttatását”, akárcsak „ideológiai hátvédjük”, Földes László.⁴ A kolozsvári találkozón Csehi Gyula fejére olvasta Kovács Györgynek, hogy becsületes embereket hurcolt meg, közöttük azt a Balogh Edgárt is, akinek éppen aznap volt a perújító tárgyalása.⁵

„Magyar nyelvű román író”?

■ Asztalos István a Ceaușescu-korszak előképét rögzítette 1956. szeptember 29-én, amikor kifejtette: „Találkoztam elmélettel, amely szerint a Román Népköztársaságban élő magyar más minőségű magyar, mint a Magyar Népköztársaságban élő; tapasztaltam törekedést annak az elhitézésére, hogy például Tamási Áron magyar író, de már én nem magyar, hanem csupán magyar nyelvű író vagyok; akadtak olyan Istentől elrugaszkodott »marxista« teoretikusok is, akik a magyar írókat magyar nyelvű román írókká minősítették; egyazon elmélet finomabb változata az, hogy a RNK írói nemzetiségre való tekintet nélkül mind az ország összlakosságának írói, durvább változata az – szegyenkezve kell bevallani, hogy magyar író találta ki, és pártunk központi lapja terjesztette –, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom egy része.”⁶

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szócikkelye szerint nem kétséges, hogy Asztalos István Kovács Györgyre utalt, aki az 1956-os magyar forradalom leverése után ugyancsak „éles harcba kezdett a »magyar nacionalizmus« ellen, megkísérelte a »magyar nyelvű román író« fogalmának bevezetését.”⁷

Az irodalom és művészet pártirányításának bukaresti kanonizálása

■ A kolozsvári értelmiségi találkozón Csehi Gyula drámai hangon kérdezte meg: miért kellett a Nagy István és munkacsapata által készített eredeti írókongresszusi jelentést – amelyet kítűnőnek és mélynek is találtak – félredobni és színvonalatlanabbal helyettesíteni?⁸ Szilágyi András olyan „szustermunkának” tartotta a kisebbségi jelentést, amelynek „vásárhelyi flekkenszaga van”.⁹ Ugyancsak ő utalt Mihai Beniuc sztalinista írószövetségi elnök manipulációira, minék

következtében a romániai írók első kongresszusa záró határozatában kimondta: „Irodalmi tevékenységünkben tartsuk mindig szem előtt azokat a feladatokat, amelyeket a párt jelölt ki a dolgozók számára, és igazodjunk mindig a párt tanításához. Szemünk fényeként védelmezzük az irodalom ideológiai tisztaságát. Az írókongresszus szigorúan elítéli a marxi-lenini eszméktől való elhajlásokat a művészeti kérdésekben, elítéli a liberális irányzatokat és a burzsoáz ideológiának tett engedményeket.”¹⁰

Az új Korunkért hadakozó Gáll Ernő¹¹ nem sokkal később a „dogmatizmustól mentes szabad alkotás” princípiumát hangoztatta az *Utunk* hasábjain, „amelynek csak egyetlen hivatása van és lehet, mégpedig az objektív igazság feltárása”.¹² Arra azonban maga is későn jött rá, hogy mi volt a hatalom szándéka a *Korunk* újraindításával: a romániai magyar értelmiségi elit ideológiai „pórázra kötése”, illetve a magyarországi „írósztájk idején az ideológiai légüres tér kitöltése. Az új *Korunk* megjelenésének harmincadik évfordulója kapcsán megjelent cikkeket számba véve jegyezte fel *Naplójában*: „Az új folyam a XX. kongresszus kisugárzásának, illetve [...] itt erősen fékezett, ellentmondásos hatásának az égisze alatt indult meg. Nagyon fontos volt Gaál Gábor rehabilitálása, ami lehetővé tette a folytonosság – tartalmi és külalaki – exponálását. Ez persze illúziós várakozások, majd csalódások forrása lett. Döntő mozzanat volt 1956. nov. 4., majd az 1957–1958-as anti-revizionista kampány, amelynek kiszolgálói és céltáblái lettünk.” Megrendülten ismerte fel, hogy már 1957 utáni írásait sem vállalhatja, még kevésbé az ’56 előttiéket. Rá kellett döbönnie arra, hogy „szellemi születési bizonyítványának” csak az 1970–1975 közötti tanulmányait tekintheti.¹³

Az igazmondást regénytrilógiájában gyakorló Szabó Gyula 2001-ben is „íjesztő kutyaszorítónak” látja azt a korszakot. Az irodalom és művészet pártirányítását kanonizáló bukaresti rendezvényről pedig lakonikusan ezt jegyzi fel: „Végül is volt egy írókongresszus, amelynek fő rendeltetése az volt, hogy az egész íróközösséget messze elriassza a szókimondástól, az igazmondástól, attól a képmutatóan hangoztatott jelszótól, hogy »Írjátok az igazat!«”¹⁴

Dsida Jenő ébresztése 1956-ban

■ A költőről szakdolgozatot készítő budapesti bölcsészhallgató, a későbbi jeles költő és műfordító, Gömöri György ismeretlen

Dsida-verseket adott át az *Utunk* szerkesztőségében Panek Zoltánnak, aki elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy megírja a *Dsida Jenő ébresztését*. A legtermészetesebb volt, hogy ezzel a kérdéssel indítson: „Mikor adjuk már ki Dsida Jenőt?” Merthogy az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó 1957-es tervében nem lelt rá efféle szándéokra. Ráadásul Gömöri György mintegy 150 olyan verset talált kutatásai során, amelyek kötetben még nem láttak napvilágot. A *Hét évszázad magyar versei* című válogatásban is mindössze hét költeményét nyomtatták ki újra Budapesten. Hát nem a mi dolgunk Dsida művének sorsával törődni? – kérdezte Panek a költő közelgő ötvenedik születésnapjára is utalva.

Az összeállítás a lap 1956. szeptember 21-i számában jelent meg. Október 5-én robbant a bomba. Tévedhetetlensége tudatában Szilágyi András így recscent rá a „Dsida-ébresztőkre” a „barikád túlsó oldaláról”: *hát tévedtünk volna!*¹⁵ „Mintha éppenséggel tonnányi ciánkálit öntöttem volna egyre proletkultusabb vidéki életünk állóvizébe!” – négy évtized távlatában ekképp emlékezik a Panek a „zord ember- és irodalomellenes idők”-re, amikor a krónikus ideológiai elvakultságban szenvedő Szilágyi András megpróbálta még az emlékét is eltörölni Dsidának. A költő kivételes teljesítményével tisztában levő kortársai akkor már nem voltak abban a helyzetben, hogy a vitában megszólalhassanak. A helikoni találkozók házigazdája épp mérsékelte volt, a helikoni írók ugyancsak kiszorultak az irodalmi életből. Az egyedüli, aki politikai hatalommal bírt, és aki indulásakor sokat köszönhetett Dsidának, az Bányai László volt. Ő viszont csak élete végén kívánt megmártózni közös indulásuk hajdani dicsfényében.¹⁶

A fiatal Páskándi azonnal lándzsát tört Dsida mellett. Korántsem lokálpatrióta önértetből. (Ahogy Panek sem.) A humanizmus sérelmét látta a holtában meggyalázott „angyali költő” kálváriájában. És sikeresen érvelt az irodalmi örökségből kiűzött Dsida „örökérvényűsége” mellett. „Figyelmünket elsősorban a közvetlenül eszmei beállítottságú, a közvetlenül politizáló irodalmi hagyatéokra fordítottuk – üti le a figyelemelterelő alaphangot –, a művészi-emberi magatartásában közvetett módon állásfoglaló irodalomra kevés időnk jutott.” Ugyancsak az „ideológusi pallost” hordók éberségét kívánja elaltatni, amikor kijelenti: „a mi pártosságunk tulajdonképpen az igazságkeresés pártossága”. Ebben az igyekezetében ezt a kije-

lentést is megkockáztatja: ő még a *Psalms Hungaricusra* sem fogná rá az irredentizmus vádját, „mivelhogy megbélyegzéssel („ráfröcskölt elfogultsággal”) bonyolult kérdéseket nem lehet elintézni.” Végső következtése: „nincs az a világnézet, amelyik egy fűzfapoétából zsenit faraghatna”.¹⁷

Panek és Páskándi „visszafogott” szókimondását egy év múltán Földes László irodalomkritikus, az *Utunk* főszerkesztője erősítette fel. Helyénvalónak tartotta Panek számonkérését, Szilágyi András megnyilatkozását pedig így jellemezte: Sz. A. „durván és vulgarizáló módon el akarja vitatni a költő valóságos eszmei értékeit is. Nem is vizsgálja a verseket. A *publicista Dsida* jobboldalisága miatt elmarasztalja a *költő* Dsidát.”¹⁸ Eltekintve attól, hogy a jobboldaliság ma korántsem számít elmarasztalásnak, miként a baloldaliság sem tekinthető irodalmi erénynek, az alig harmincéves Földes korabeli esztétikai értékhorizontjára is rávilágít, amit a négyrészes tanulmány következtetéseként így fogalmaz meg: „Formaművészete lenyűgöző. Dsida a magyar impresszionizmus »könnyű, halk beszédének« művelői között művészi tökély dolgában a legjelentősebbekhez mérhető. [...] Kosztolányi mellett Dsida a legkiválóbb.”¹⁹

Nézzünk hát szembe – 1957-es irodalmi vita az *Utunk* hasábjain

■ Feltűnő, hogy az 1956-ban elkezdett Dsida-vitát Földes egy esztendő múltán úgy próbálja nyugvópontonra juttatni, hogy meg sem említi Páskándi vagy Méliusz nevét. Páskándit épp akkoriban tartóztatták le. Méliusz hosszas börtönévek (1949–1955) után került újólá az irodalmi élet, az irodalompolitika forratagába. A Gaál Gábor mellett elsajátított neodogmatikus politikai-irodalompolitikai elkötelezettségétől a börtönévek után sem tudott megszabadulni. A Dsidát igaztalanul elmarasztaló polemikus cikke (*Vigyázat! Hamis angyal*) egyértelműen ezt igazolja.²⁰ Földes azonban már csak azért sem foglalkozhatott az 1956 szeptemberi keltezésű írással, mert az *Utunk* szerkesztősége nem vállalta annak közlését. Elgondolkoztató, hogy fél esztendő múltán megírja a – nagy visszhangnak örvendő – *Közelmúltunk irodalma* című tárcáját, amivel az *Utunkban* elindítja a *Nézzünk hát szembe*-vitát.²¹ Ha korábban a hagyományok marxista újraértékelése kapott csak hangot, ez a vita érzékenyebben reagált az esztétikai értékekre (például Dsida, Reményik, Berde Mária esetében), noha a szektáriánus szük-

keblőség is megnyilatkozott (Nagy István, Izsák László, Varró János előítéleteiben). Az ambivalens viszonyulás magyarázata alighanem az lehet, hogy a liberális főszerkesztőnek tekintett Földes László neve fölött a kolofonban mindvégig ott állt: Igazgató Nagy István. Földes az irodalmi életben mutatkozó új szemlélet exponense volt, de főszerkesztői ténykedései jórészt már „a magyar forradalom leverését követő romániai politikai megkorlátság és egy újabb dogmatikus beszűkülés időszakára” estek.²² Bizonyára ennek a folyamatnak az „elmélyülésével” függ össze, hogy Méliusz 1960–1961-ben is „időszerűnek” érezte Dsida-ellenes kirohását, merthogy a *Kitépelt naplólapok* című publicisztikai gyűjteményébe beválogatta ominózus írását.²³ A *Közelmúltunk irodalmát* viszont akkor már nem vállalta. Az csak az 1968-as nyitás után látott újra napvilágot, miután a szerzőt a Romániai Írók Szövetsége alelnökévé választották.²⁴

A Földes által főszerkesztett *Utunk* 1957. március 23-án – „elterelő hadmozdulatként” – a szovjet irodalom és művészet pártirányításával foglalkozik. Vezércikkében azonban így üti le az alaphangot: „Az írók és művészek joggal tiltakoznak az alkotó szövetségeket irányító szervek parancsoló, brutális hangneme ellen, de ugyanakkor saját körükben nem likvidálták ezt a hangot.”²⁵ Egy hétre rá megjelenik a *Közelmúltunk irodalma*. A mai olvasó nyilván arra kíváncsi: időközben változott-e a szerző Dsida-értékelése? Valljuk be: egy fél év alatt lényegében nem is változhatott. De az mindenképpen az értékszemponztúság felé történő „elmozdulásra” utal, hogy bejelenti: Dsida esetében is a mű „mondja a legtöbbet az íróról és embersége mélységéről”.²⁶

Méliusz biztató jelnek tekinti Panait Istrati, Goga és Rebreanu hagyatékának az újraértékelését, és azt szorgalmazza, hogy „a magunk portáján mi is elvégezzük ezt a munkát”. Ebben az igyekezetében odáig megy, hogy kijelenti: még „a politikai tévutakra lépett írókkal szemben” is „nekünk kell megvédenünk azt, ami művükben értékes és maradó”. A romániai magyar irodalom reális önképének megrajzolását azért is fontosnak tartja, hogy értékeink alapján tartson számon bennünket a román íróársadalom. Mert – jelenti ki önérzetes magabiztossággal –: „nem vagyunk provinciális irodalom, és irodalmunk nemcsak négy-öt író művéből és huszonöt író forgalomban levő nevéből áll”.

Hogy kik voltak akkor az elhallgatott élő írók, és kik a nem emlegetett elhunytak?

„Gaál Gábor holtában is az élen jár”, hozzá mérhető „polgári lapszerkesztő” csak Kuncz Aladár volt. Bár „a 19-es magyar proletárforradalmat perspektívtalanul látta”, nem szabad megfélekedezni arról, hogy páratlan értékű művével nemzetközi tekintélyt szerzett a magyar irodalomnak. Akárcsak Markovits Rodion, akinek nemcsak *Szibériai garnizonja* vár újrakiadásra, hanem novellisztikája és publicisztikája is. Hallgathatunk-e Kisbán Miklósról – folytatódik a számbavétel gróf Bánffy Miklóssal –, aki megalkotta az erdélyi arisztokrácia freskószerű „önbírálati szándékú művét”? „Mit ér a derűs Karácsony Benő *Napod oldala* és a többi vonzó és kacagató írása, késlekedhet-e satirikus írásainak vagy éppen összes munkáinak értékelése?” A továbbiakban kitér Áprily Lajos, Balázs Ferenc, Bartalis János, Berde Mária, Daday Lóránd, Endre Károly, Horváth István, Hunyadi Sándor, Kacsó Sándor, Kahána Mózes, Károly Sándor, Kiss Jenő, Kovács György, Kovács József, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Kós Károly, Ligeti Ernő, Molter Károly, Nagy Dániel, Nagy István, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Salamon Ernő, Spectator, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Szilágyi András, Tabéry Géza, Tompa László újrakiadásának szükségességére. Persze, nem ebben a sorrendben.

A „korjellemző” érvelések közül szembevetendő, hogy Balázs Ferenc „kommunistának vallotta magát”. (Valójában inkább olyan „harmadik utas” volt, aki Gaál Gábor megbecsülését is kiérdemelte.) Értékeli Reményik és Dsida költői arculatának a humanizmusát, de azt mielőbb ki kell hántani „eszmei ellentmondásaik” ködéből. Bartalis „komor alaptónusú bukolicái” szerinte a „lehangosabb sikolyok a föld dolgozó embereinek nagy szolidaritása után”. Kahána Mózes életművét azért kellene megismernie az ifjúságnak, mert két világháború közötti regényei a „forradalmi irodalom legsikeresebb művei” közé tartoznak. Nem hiányzik az esztétikai érvelés Nagy István korai elbeszélései, Kovács György 1945 előtti alkotásai kapcsán sem. Sőt, műveik újrakiadását épp ezért tartja időszerűnek.²⁷

Végeredményben Méliusz cikke alkalmat kínált arra, hogy az *Utunk* szerkesztőségére teret adjon a két világháború közti romániai magyar irodalmat újraolvasó írók és szerkesztők széles körű eszmecserejének. A fél év után elkészített számvetés szerint „a *Nézzünk hát szembe* cikksorozatra [...] azért volt szükség, mert az elmúlt években nem került sor a régi *Korunk* kőre csoportosult

művészek alkotásainak irodalomtörténeti számbavételére és esztétikai elemzésére, a *Helikon*-i csoportosuláshoz tartozó művészek írásait pedig általában elhallgattuk. Ezzel is, azzal is értéktől fosztottuk meg magunkat.” A szerkesztőség nem várt csodát az ankéttól. A téveszmék megszüntetésében és az irodalomtörténeti értékek piederesztálra emelésében reménykedett.²⁸ Egy későbbi szerkesztőségi „beerősítésből” az derül ki: ez a vita lényegében arról szólt, hogy „mit és mennyit értékesíthetünk a polgári örökségből?”²⁹ A hangsúly tehát azon volt, hogy senkit se lehessen kirekeszteni, aki eredeti irodalmi értéket teremtett, bármilyen is volt az ideológiai szemlélete, politikai állásfoglalása.

Nagy Istvánban heves ingerültséget váltott ki Méliusz írása. Nem örült sem a „feledésbe merült” íróársak emlegetésének, sem a nevüket kíséző „dicsérő jelzőknek”. „Osztyáldühét” előbb Bánffy Miklósról, majd Berde Máriára fröcskölte.³⁰ Robotos Imre a *Korunk*-ban védi meg Bánffy-t és az *Erdélyi Helikon*- más íróit,³¹ az *Utunk*-beli vitában a fiatal Katona Szabó István-vel Berde Mária védelmére.³² Fel kell figyelni arra, hogy a pártlap főszerkesztői állásából menesztett Robotos már nem a „gyomirtásban” segítkezik, hanem maga is felveszi a harcot a kirekesztő szektarianizmussal, amikor Bánffy, Kós, Molter, Szentimrei, Tabéry, illetve Karácsony Benő maradó életművének újrakiadását szorgalmazza. Utóbbiét – az *Utunk*-ban – a fiatal nemzedékhez tartozó Huszár Sándor segédletével.³³

Egyébként nemcsak a *Korunk* hasábjain támadt visszhangja a vitának. A fél eszendei szerkesztőségi mérlegben az olvasható, hogy a *Contemporanul* című társadalompolitikai és művelődési hetilap, valamint a *Lupta de clasă* pártideológiai folyóirat is foglalkozott a cikksorozattal. „Ezek a sajtóvélemények és az olvasók vélekedései táplálják azt a meggyőződésünket, hogy cikksorozatunk elindítása hasznos kezdeményezés volt, s folytatása, kiszélesítése szükséges munka.” Bejelentik, hogy „szabad eszme-cserét” kívánnak folytatni Asztalos István, Áprily Lajos, Gaál Gábor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Nagy István, Nyirő József, Reményik Sándor, Salamon Ernő, Tamási Áron műveiről, „a *Korunk*-csoport történelmi szerepéről és egykori ellentmondásairól, a *Helikon*-i csoportosulás ellentmondásairól és belső tagozódásáról, a *Helikon*-nal szembe forduló, de a *Korunk*-ig el nem jutó csoportosulásokról”.³⁴

Így készült el a később monográfiává érlelt háromrészes Salamon Ernő-tanulmány Marosi Péter tollából,³⁵ így látott napvilágot Székely János 1954-es elemzése Nagy István régebbi novelláiról,³⁶ Jancsó Elemér átfogó tanulmánya Ady erdélyi recepciójáról,³⁷ Katona Szabó István tág karolását, árnyalt Nyirő-elemzése. A szerző azzal kezdi fejtegetéseit, hogy nem kíván foglalkozni az író politikusi tevékenységével, csak azokkal a szépírói alkotásaival, amelyek maradó értékei a magyar irodalomnak. Erdeméül tudja be, hogy „elsőnek szólaltatta meg az új magyar irodalomban a székely világot”, gazdag írói nyelvezettel „igyekezett felhívni a figyelmet az elnyomorodott emberek tarthatatlan helyzetére”. Katona Szabó nem hallgatja el azt sem, hogy a negyvenes évek elején Nyirő a jobboldali szociális demagógia hatása alá került. Végkövetkeztetése: „akármilyen nagy tehetségű is egy író, ha tollát és tehetségét népellenes politikai célok szolgálatába állítja, előbb-utóbb alkotói képességeit, művészi erényeit elveszíti.”³⁸ Gondolhatunk persze baloldali demagógiára vagy pártpolitikai fakírságra is. Kovács György és Nagy István példája nem volt egyedülálló abban az időben.

A vitában kétszer is megszólaló Katona Szabó István akkor harmincöt éves volt, Huszár huszonnyolc, Varró János harminc. Hármójuk közül Varró indult irodalomtörténésznek. Az első Kós Károly-kismonográfia³⁹ szerzője akkoriban „a megalkuvás és jobbrtolódás gyökereit” kereste. Szemére veti Kósnak, hogy fegyvertársat látott Makkai-ban; nem vette észre, hogy politikai felfogásának épp Makkai volt a legveszélyesebb ellene. „Makkai a *Magunk revíziójának* gondolatmenetét – fejtí ki – a polgári nacionalizmus alapvető tételéből vezeti le.” Vagyis: a kisebbségi magyarság egyetlen célja: nemzeti létének megőrzése. „Ez az öncélú nacionalizmus jellemzi Makkai egész ideológiai »rendszerét«.”⁴⁰

Írása utolsó bekezdésében Méliusz „új könyvkiadói és szerkesztői beállítottság”-ról beszélt. Mire e vita 1958 elején véget ér, ő az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó nemzetiségi aligazgatója. Fontos intézményépítői munkába kezd. Azonban hamarosan beszűkülnek lehetőségei. A Földes „elhajlását” leleplező gyűlések jegyzőkönyveiből kiderül, hogy már nem nézték jó szemmel a *Nézzünk hát szembe*-vita „mérlegeléseit” sem.⁴¹

A neodogmatizmus térnyerése 1958 után

■ A magyar forradalom és szabadságharc vérbefojtása nem váltott ki azonnali repressziót Romániában. Fellelegzőként hatott például a dogmatizmus – időlegesen – háttérbe szorítása is. Az *Utunk* kolofonja 1956. december 8-án jelzi a főszerkesztő-váltást, aminek az a rövid távú „hozadéka”, hogy „a liberális” Földes László a következő év tavaszán teret ad az irodalmi hagyomány augmentálását beindító *Nézzünk hát szembe...* vitának, amelyben irodalomesztétikai nézetek és ideológiai fogantatású indulatok váltogatták egymást. A vitának volta-képpen a könyvkiadást kellett volna elősegítenie, de erre már nem került sor. Az Írószövetség kolozsvári fiókja alapszervezeti bírója 1958 őszén ugyanis megállapította, hogy az 1957. november 4. és 1958. október 6. közötti időszakban csökkent a szerkesztők „forradalmi ébersége és eszmei igényessége”. Holott „a polgári eszmevilággal szemben nincs helye semmilyen fegyverszünetnek”.⁴² Megkezdődött „az egész romániai magyar irodalmi élet visszaterelése a pártirányítás útjára”.⁴³ Szankcionálták az „eszmei elhajlások”-ban vétkesnek talált szerkesztőket (Földes László), kipellengéreztek az „ideológiai-
lag elhibázott” művek szerzőit (Szabó Gyula), a könyvtárakból visszavonták és bezúzásra ítélték Páskándi Géza első és Kányádi Sándor második kötetét (*Piros madár; Sirálytánc*), amit követett az írók, művészek és fiatal egyetemi oktatók bebörtönzése (Páskándi, Páll Lajos, Dávid Gyula, Varró János, Lakó Elemér, Balázs Imre, Tirnovan Vid és mások).⁴⁴ A leszámolásról Dávid Gyula nyújt teljes képet *1956 Erdélyben* című adattárában.⁴⁵

Tíz évvel Földes halála után látott napvilágot az *Elvek és viták* című gyűjtemény, amelyet Láng Gusztáv és Tóth Sándor rendezett sajtó alá. A „hagyatéki leltár” felvevői kénytelenek megállapítani, hogy az életmű terjedelme meglehetősen szerény – ámde nem szegényes. Ennek okai azonban nemcsak személyiségfüggők. Láng Gusztáv korjellemzőnek tartja, hogy Földes idejében a dogmatizmus és antidogmatizmus „ellentmondásos felismerésként jelentkezik”. Így lett – hivatalos ösztönzésre! – „kritikai támadások célpontja a sematizmus, az idillizmus, a naturalizmus stb. Maga a dogmatizmus is kénytelen volt tehát a »túlzások«, »vulgarizálások« ellen fellépni, dogmatizmusellenes látszattal.”⁴⁶

Egyetlen mű kálváriájának a bemutatása is elégséges lehet a folyamat érzékeltetésére.

Szabó Gyula első „regényfolyamáról”, a *Gondos atyafiságról* van szó. Halála előtt a szerző négy kötetben tárta fel „műhelytitkait”. A *Képek a kutyaszorítóból* II. része jószerint a pályakezdő író – korábban már jelzett – „vesszőfuttatásáról” szól. Témánk szempontjából kétszeresen is releváció ez a visszatekintés: 1) Szabó Gyula nyomában az 1989-es romániai változások után veszi kézbe az *Utunk* párttitkárának, Orosz Irénnek a páncélszekrényéből előkerült jegyzőkönyvekkel, feljelentésekkel, „korjellemző” dokumentumokkal; 2) a sorozatos infarktustámadásnak kitett író szerencsére csak ekkor szembesült közvetlenül Hajdu Győző 1958-as felelőssége vonásával.⁴⁷

Az *Árboc tövében ányék a mérce* szerzője a második kötetből indult ki, de „konceptiós vizsgálatát” kiterjesztette az előzőre és a még be sem fejezett harmadikra is – jegyzi fel Szabó Gyula –, „és ily módon véghez vitte a teljes *Gondos atyafiság* teljes »leleplezését«, s azzal együtt a könyv írójának pellengérré állítását a súlyos elmarasztalás és szorongató élű felelősségre vonás légkörében. A leleplezés akkor vált maradéktalanul teljessé, amikor a cikk utolsó részében az eszmei tartalom »elcsuszamlásával« összefüggésben a művészi forma »selejteségét« is kimutatta a szocialista realizmus közkeletű dogmája alapján, amely a tartalom és forma viszonyában a kölcsönös determináltság »vezérelvét« hirdette.”⁴⁸

Paradox módon épp a *Gondos atyafiság* írása óvta meg Szabó Gyulát az (újabb) infarktustól, illetve ez tartotta távol azoktól a gyilkos indulatú gyűlésektől, amelyek Földes László félreállítását célozták, de úgy, hogy lehetőleg Szabó Gyulán is üssenek. Földest hibáztatták a *Gondos atyafiság* első kötetének megjelentetéséért, Keresztesi Évát szankcióban részesítették a második kötet szerkesztéséért, Mihai Beniuc írószövetségi elnök pedig vissza akarta fizettetni a szerzővel az első és második kiadás költségeit. Szerinte Földes „a párttól eltérő szellemben” akarta irányítani az írókat, így Szabó Gyulát is.⁴⁹

Az időbeli távlat és a kordokumentumok ugyanakkor azt is lehetővé teszik, hogy Szabó Gyula az 1955 és 1965 közötti periódust ne csak regénytörténetként, hanem történelemfilozófiai és irodalompolitikai összefüggésben értelmezze.⁵⁰ (Most nem kellett visszanyúlnia *A sátán labdája* „életidejébe”.) A *Képek a kutyaszorítóból* kötetét írva eltűnődhetett azon, hogy a trilógia írásának évtizedében milyen képtelenségek között vergődött a romániai magyar társada-

lom. Milyen rokonszenvek, ellenszenvek, gyilkos ösztönök törtek felszínre a politikai és irodalompolitikai nyomás szorításában, a cenzúra beavatkozásának következtében. „Az irodalomban is egyfajta kollektívzálás zajlott, a szocialista realista eszmei irányulás nagyon kemény viszonyai között – mondotta egy tévés beszélgetés során halála évében. – Ezt a szellemet, az alkotói munkát legalább úgy kényszergette bele a kommunista diktatúrába, mint ahogy apámékat, az otthoniakat próbálták bekényszeríteni a »közösbek«, a kollektívbe. Ez az évtized ne-

kem olyan nagy, belső műhelytitkom volt, amelyről azt hittem, hogy nem is lesz soha alkalom, hogy a világ elé tárhassam. Hál' istennek mégis megértem minden baj ellenére azt a fordulatot, amelyik lehetővé tette az anyag feltárását. Ez lényegében azt jelentette, hogy megírtam, mi volt akkor az irodalomban, a társadalomban, főleg a föld népének, a falusi népnek az életében, és egyáltalán: mi volt abban a korszakban, amelyeknek a góca az 1956-os magyar forradalom volt.”⁵¹

Cseke Péter

■ JEGYZETEK

1. Veronica Porumbacu: *De vorbă cu Szabédi László* (Beszélgetés Szabédi Lászlóval). Gazeta literară, 1956. 18. 1. Kötetben in: Benkő Levente: *Az őszinteség két napja 1956. szeptember 29–30.* Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Benkő Levente. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2007. 278–282.
2. Idézi Dávid Gyula in: *Írók és irodalom Erdélyben 1956-ban.* Székelyföld 2006. 10. 301.
3. Vö.: Benkő i. m. 71. Lásd még Szabédi László hozzászólását: Benkő 96–104.
4. Vö: Dávid Gyula: I. m. I. h. Földes László „fejlesztéséről” lásd Szabó Gyula *Képek a kutyaszorítóból.* Műhelytitkok szabadon. II. kötet. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 107–108., 189–202.
5. Cseh Gyula hozzászólása. In: Benkő 104–119.
6. Asztalos István: in: Benkő 93–96.
7. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III.* Főszerkesztő Dávid Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 159–162.
8. Cseh Gyula hozzászólása. I. h.
9. Szilágyi András hozzászólása: Benkő 83–92.
10. *Az írókongresszus határozata.* Előre 1956. június. 27. Ua. in: Benkő 350–355.
11. Gáll Ernő: *Az új Korunkért.* Utunk, 1956. 33. Lásd még Sütő András: *Álmodozás az új Korunkról.* Utunk 1956. 36.
12. Gáll Ernő: *Tanévnyitás a Bolyai Egyetemen.* Utunk 1956. 36.
13. Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990.* Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 238.
14. Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból.* Műhelytitkok szabadon. I. kötet. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 331.
15. Szilágyi András: *Tévedtünk volna?* Utunk 1956. 40.
16. Vö.: Panek Zoltán: *Dsidaiáda.* Látó 1996. 8–9. 54–61.
17. Páskándi Géza: *Dsida és a kortárs elfogultsága.* Utunk 1956. 44. Mai értelmezését lásd in: Bertha Zoltán: *Szelíd fényű glória.* Páskándi Géza Dsida Jenőről. In.: B. Z.: *Erdély felé.* Esszék, tanulmányok, vallomások. Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Bp., 2012. 47–57.
18. Földes László: *Dsida Jenő költészete.* Utunk 1957. 38., 39., 40., 41.
19. Uő: uo.
20. Méliusz József: *Vigvázat! Hamis angyal.* In: Dsida Jenő: *Tükör előtt.* In memoriam Dsida Jenő. Válogatta, szerkesztette, összeállította Pomogáts Béla. Nap Kiadó, Bp., 1998. 249–257.
21. Vö.: Borcsa János: *Méliusz József.* Kriterion Közelképek. Sorozatszerkesztő Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 2001. 309–310.
22. Dávid Gyula: *Utunk.* In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár – Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 2010. 1011–1023.
23. Méliusz József: *Kitéptt naplólapok.* Egy publicista feljegyzéseiből 1931–1960. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1961.323–331.
24. Lásd: Méliusz József: *Az új hagyományért.* Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 11–17.
25. xxx: *A párt és a szovjet irodalom és művészet fejlődésének kérdései.* Utunk 1957. 12.
26. Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma.* Utunk 1957. 13.
27. Uő: uo.
28. xxx: *Nézzünk hát szembe.* Utunk 1957. 19.
29. Vö.: Utunk 1957. 29.
30. Nagy István: *Nézzünk hát szembe...* Utunk 1957. 15.; uő.: *Mit „vall” és mit „vállal” Berde Mária.* Utunk 1957. 19.
31. Lásd Pomogáts Béla: I. m. 94.
32. Katona Szabó István: *Jegyzetek Berde Mária műveiről.* Utunk 1957. 30.; 31.
33. Robotos Imre: *A cinizmustól – a közösségi humániumig.* Utunk 1957. 32.; Huszár Sándor írása a lap szeptember 12-i számában jelent meg (1957. 37).
34. Utunk: *Nézzünk hát szembe.* Utunk 1957. 19.
35. Marosi Péter: *Jegyzetek Salamon Ernő lírájáról.* Utunk 1957. 42., 43., 44.

36. Székely János: *Nagy István régebbi novelláiról*. Utunk 1957. 45., 46.
 37. Jancsó Elemér: *Ady és a hazai magyar irodalom kialakulása*. Utunk 1957. 48., 49.
 38. Katona Szabó István: *Nyíró József írói útja*. Utunk 1957. 50., 51.
 39. Varró János: *Kós Károly, a szépíró*. Kismonográfia. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1973.
 40. Varró János: *A megalkuvás és jobbratulódás gyökerei*. Utunk 1957. 36.
 41. Vö.: Szabó Gyula: I. m. I. h.
 42. Vö.: Szabó Gyula: *Képek a kutyaszoritóból. II.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 130–131.
 43. Vö.: Dávid Gyula: I. m. 306.
 44. Dávid Gyula: *Írók és irodalom Erdélyben 1956-ban*. Székelyföld, 2006. 10. 295–308.
 45. Dávid Gyula: *1956 Erdélyben*. Politikai elítéltek életrajzi adataira 1956–1965. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2006.
 46. Láng Gusztáv: *Földes László öröksége*. In: Földes László: *Elvek és viták*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1983. 21–22. Idézi Szabó Gyula in: *Képek... II.* 320.
 47. Hajdu Győző: *Árbc tövében árnyék a mérce*. Igaz Szó, 1958. 7. 18–39.
 48. Szabó Gyula: I. m. 311–312.
 49. Vö.: Szabó Gyula: I. m. 210–212.
 50. Vö.: Szabó Gyula: I. m. 323–324.
 51. Balázs Imre József: *Az egész korszakot idézőjelbe kellene tenni*. Beszélgetés Szabó Gyulával. Korunk 2005. 2.

PETELEI KOLOZSVÁRJA

■ Százhatvan éve, 1852. szeptember 13-án született Marosvásárhelyen Petelei István. Valahogyan úgy jártunk vele, mint az ünneplőruhával. Csak akkor vesszük elő, amikor az ünnep közeleg. Munkásságának, alkotásainak értékelése az évek folyamán fel-felendül, számos visszaemlékezés, olykor jelentős kutatás részerményeként beszélünk róla, idézzük fel emlékét. Miért csupán nagyobb időtávlatokban születik meg egy-egy újrakiadás műveiből, egy-egy kritika, recenzió? És miért csak a szépíróra irányul ilyenkor a figyelem? Az újságíró Petelei alakja miért marad még mindig háttérben? Már Gyalui Farkas is szóvá tette, hogy álnevek mögött, sőt gyakran név nélkül is publikált a kolozsvári lapokban.¹ Ezek azonosítása és feloldása azóta sem történt meg.

Örvendetes, hogy a százötvenedik évfordulón már megtört a jég: Piski Emese a színbírálatok szerzőjére irányította a figyelmet.² A múlt évben jelent meg *Petelei István és az irodalom sajtóközege* című szintézis, amelyben Török Zsuzsa a szépírói szövegek sajtóterét vizsgálja.³ Az idei évforduló jó alkalom arra, hogy felidézzük sajtótörténeti érdemeit is.

Petelei Kolozsvárja

■ A *Kolozsvár* című napilap 1886. december 24-én jelent meg a *Kolozsvári Közlöny* és a *Magyar Polgár* egyesülése nyomán.⁴ Petelei a *Közlöny* segédszerkesztője volt, amikor megbízták az új lap szerkesztésével. Örömmel fogadta a felkérést, de borulátása, fá-

radtsága gyakran erőt vett rajta. 1886. december 22-én – a lap indulásának idején – keltezett levelében így fogalmazza meg vágyait: „Ha te tudnád, Ödön, mennyivel több az akaratom jó lapot csinálni, mint a módhoz való kilátásom. Viszem a munkámat is, a vagyonomat is. De csak lesz valami!”⁵ Petelei öt évet tölt a *Kolozsvárnál*, majd 1890 decemberében „aploplexia, agyszéllhűdés”⁶ miatt megszakítja munkáját. Később visszatér dolgozni, de ismét rosszul lesz, míg végül Remeteszegre húzódik vissza pihenni feleségével. Ekkor végleg elhagyja az újságírói pályát. Márki Sándor a *Pásztortűz* hasábjain kiemeli, hogy 1888 után átköltözik a Majális utcába, új villájába. Ebben az időben már változások történnek: „Egy idő óta igen ideges volt, keveset mozgott, nagyon sokat dolgozott, s hevítő italokkal akarta munkaerejét fokozni.”⁷ A megfeszített munka végül súlyos következményekkel járt, 1891-ben már igen kevés szöveggel jelentkezik a *Kolozsvárban*, szerkesztői üzenetei egyre ritkábbak, és csupán tárcanovellái jelennek meg. A napi közéleti és politikai kérdések már nem foglalkoztatják. Gyalui így foglalja össze Petelei szerkesztői éveit: „A publicisztika és szerkesztői munka nagyon fáradtságos volt. 1887-ben a király látogatása Kolozsvárt, 1889-ben a véderővita izgalmai és Rudolf trónörökös halála, mindenik csak egy-egy nagyobb hulláma az eseményeknek, de mennyi fáradtság, gond, izgalom járt az ő lelkiismeretes, becsületes munkájával, melytől még pártérből is mindig távol ál-